

АРИЈУС ВАН ТИНХОВЕН

СТРАХОТЕ РАТА У СРБИЈИ

ДНЕВНИК РАТНОГ ХИРУРГА

1915

УТОПИЈА

Београд 2005

УВОДНА РЕЧ

Мој интервју са господином М. Ј. Брусеем, објављен у *Новим роттердамским новинама*¹ у рубрици „Међу људима”², наишао је на толико интересовање и изазвао је толики број питања, да сам га са задовољством допунио и опремио фотографијама које сам лично снимиио, како би га господин Брусее објавио као засебно издање.

Сада када моја сећања више нису намењена неутралним новинама, у више тачака сам оштро иступио против окрутности које су починиле аустријске трупе. Нису у питању појединци, већ влада која је своје војнике опремила најокрутнијим распрскавајућим мецима. Осим тога, надам се да ће ова књига допринети да се баци боље светло на српски народ.

Трудио сам се да увек на најобјективнији начин прикажем оно што сам видео и запажао.

Хаг, август 1915.

Аријус ван Тинховен

¹ *Nieuwe Rotterdamse Courant.*

² *Onder de Menschen.*

I УВОД

Коначно је Немачка била спремна и требало је тражити *casus belli*¹. Њена верна савезница Аустрија знаће већ да нађе повод јер је годинама немоћно посматрала како се њен јужни сусед Србија све више развија, тако да је ускоро могла да постане значајан конкурент мађарским земљорадницима. Ситне пакости, као што је затварање граница за српску стоку, нису много помогле да се спречи развој Србије. Године 1905. Аустрија је анексирала провинције Босну и Херцеговину, скоро у потпуности насељене Србима. Тада је замало дошло до рата са Србијом, али је утицајем и посредовањем Русије он ипак спречен. Затим је уследио озлоглашени Загребачки процес Србима и Југословенима², на коме је доказано да је аустријски изасланик у Београду, Форгах³, фалсификовао судска документа у канцеларији свог посланства.

После Првог балканског рата, у коме су Срби и Црногорци, жртвујући хиљаде људских живота, освојили Скадар и Драч, Аустрија је запретила да ће им силом одузети ове територије ако се добровољно не повуку, иако је на почетку рата изјавила да ће бити неутрална.

¹ Повод за рат (лат.)

² Аутор користи термин *Zuidslaven*, што је калк.

³ *Forgach*.

Када су Срби потукли Бугаре после њиховог издајничког напада и освојили Македонију, поново је замало дошло до рата Аустрије против Србије и то из једног јединог разлога – претило је да Србија постане превелика.

Из Болитијевог¹ признања на седници италијанске владе од 5. децембра 1914. године сазнајемо да је Аустрија још 1913. хтела да нападне Србију, али да је Италија била против тога, као и да је Немачка сматрала да још није куцнуо прави час. Међутим, 1914. године све је било спремно, а атентат на надвојводу престолонаследника представљао је добродошлу прилику да се отпочне са игром. Никад није доказано у којој мери су Срби били умешани у ово убиство. У суштини, Немачкој је више одговарало да престолонаследник буде уклоњен него Србији да у томе сарађује. Ова мала земља није изгарала од жеље да изазове рат после два последња исцрпљујућа рата. Суђење убицама, који су били аустријски поданици, вођено је у тајности, а Форгах, који је 1909. фалсификовао документа, био је у то време шеф дипломатског кабинета, десна рука Бертхолда².

Франц Фердинад убијен је 28. јуна, а 23. јула Фон Гизл³, аустријски изасланик у Београду, уручио је аустријски ултиматум. Преговори вођени током тих месец дана између Беча и Берлина до данас нису објављени у некој немачкој Белој књизи или аустријској Црвеној књизи. Овај ултиматум је најсрамнији документ који је икада уручен једној независној држави и због тога се углавном очекивало да ће га Србија одбити. Читав свет био

¹ У питању је највероватније Ђовани Ђолити (*Giovanni Giolitti*, 1842–1928), италијански политичар који је више пута био председник владе. Био је противник фашизма и одбио је 1914. улазак Италије у рат против Антанте.

² Леополд Берхтолд (*Leopold Graf von Berchtold*, 1863–1942), аустријски министар спољних послова 1912–1915. Ултиматум Србији од 23.7.1914. је његово дело.

³ *Von Giesl*.

је запањен српским одговором у коме се, у циљу очувања мира, удовољавало скоро свим аустријским захтевима. Једино се поводом ставки које су нарушавале независност Србије и које би је претвориле у аустријског вазала, молило за даље преговоре, уз спремност да се изађе пред арбитражу Хашког суда.

Међутим, Аустрија, одлучна да ратује, прекинула је дипломатске односе са Србијом и 28. јула објавила јој рат који ће постати највећи и најокрутнији од свих ратова који су задесили свет.

Током претходна два рата већ сам боравио у Србији и упознао сам народ у непосредном контакту. То није народ дивљака и злочинаца, каквим је аустријска штампа увек покушавала да га прикаже, већ је то народ једноставних земљорадника којима је највећа жеља да буду остављени на миру. Такође, то је народ са идеалима, са илузијом да ће обновити велико српско царство из XIV века које је имало свој врхунац под царем Душаном, али које је пропало под његовим сином Лазаром 1389. године, када је његову војску на Косову пољу потукао султан Сулејман.

Пет стотина година Срби су патили под Турцима, али никад нису изгубили своје национално осећање; сачували су свој језик и своју веру упркос вековном мучењу. То много говори, јер ислам са својим светим ратовима не трпи другу веру поред себе. Где се то може боље видети него у нашим колонијама на Јави, где је живео народ који је толико обожавао Буду да је изградио гробницу попут Боробудура, а који је за кратко време у потпуности преобраћен у ислам?

Српски народ се скоро петсто година борио и рвао за своја убеђења, свој језик и веру, и сневао о обновљеном великом српском царству. У томе му се стално супротстављала Аустрија, а анексијом Босне и Херцеговине као да је била изгубљена свака нада. Великосрпска пропаганда разбудила се тек после 1908. године.

Србија има стару уметност, стару књижевност, и у својим народним песмама, најчешће на меланхоличан начин, опева своје некадашње јунаке. Те песме и мелодије, које сневају о ослобођењу, лепе су и сетне. Певане с вечери, уз звуке једноструног музичког инструмента, продиру дубоко у душу.

А. в. Т.

II

Неопорављен од пегавог тифуса, др Ван Тинховен вратио се у Хаг. Неколико дана предане кућне неге приметно му је годило. Изгледао је много боље оног јутра када смо у његовој пролећним сунцем окупаној соби с погледом на врт наставили разговор листајући његове дневнике. Није било сумње, енергични млади хирург повратио је снагу и опет је био пун планова за наступајуће дане – на пример да одржи неколико предавања са приказивањем слајдова – али и за будућност.¹

„Дакле”, наставио сам разговор на месту на којем смо стали, „28. јула Аустрија је објавила рат Србији, 29. јула ви сте са сестром Де Хроте, која је одмах дошла, кренули из Берлина за Варшаву, где нисте успели да добијете место у последњем брзом возу за Одесу...”

„Тачно, али не дамо се ми тако лако избацити из седела! У агенцији су нам рекли да су сва места распродата, па сам се, дакле, обратио једном златном господину, неком руском генералу. Убедио сам га. Послао је полицајца који је без увијања наредио да се за нас ослободе два места у првом разреду. Усред свег тог узбуђења, усред свих тих емоција мобилизације! Чекајте... ах не, још су у неком од мојих заосталих кофера... Наиме, фотографисао сам групу уплаканих жена на поласку првог

¹ Др Ван Тинховен је крајем августа поново кренуо као ратни хирург за Француску.

војног воза. Да, тих дана сам свуда шкљоцао, па и у Русији, чак и из воза, на велику констернацију једног мог пријатеља из Одесе који ме је преклињао да сакријем апарат у његовом подруму уколико не желим да ме прогнају у Сибир.

„Али, то вече у Одеси, по доласку крцатог воза у коме су нам сапутници били и неки мобилисани Срби, кренуло је све наопако, јер, замислите, у тој општој гунгули загубио нам се пртљаг, читава наша опрема – наши кофери са свим нашим стварима нестали су без трага! А у суботу увече требало је да наставимо бродом за Галац.

„У међувремену смо у пуној мери искусили узбуђење првих дана рата: видели смо пролазак поворки са портретима цара и престолонаследника на челу, при чему су сви пролазници морали да стану мирно, а ко не би скинуо шешир, добио би по носу. Наравно, међу онима који су сами полазили у рат и њиховим породицама било је много мање одушевљења. Те поворке углавном су чиниле пубертетлије, полусвет... А да, један поучан детаљ: сваком ко је путовао Русијом лепили су на возну карту маркицу од пет копејки у корист руског Црвеног крста. Сачувао сам је негде, али не могу да је брзо пронађем...

„Напокон. У понедељак дигосмо руке од чекања пртљага и без кофера кренусмо преко Букурешта за Софију. Поново смо се распитали да нешто није пронађено... Немачке новине тврдили су да су Аустријанци већ заузели Београд. – Знао сам за недостатак лекара тако да смо сместа продужили за Ниш. У Нишу сам се јавио секретару Црвеног крста, др Суботићу, као и начелнику здравствене службе, старим пријатељима из два претходна рата, и испричао им да су ми се загубили сви инструменти. Међутим, последњи пут када смо се видели поклонили сам им сву своју опрему, заједно са рентген-апаратом. „Е па”, рече секретар, „сад ћеш је добити назад.” Затекао сам је потпуно спремну, поникловану и каталогизовану; дакле, ипак холандски инструменти!

„Хоћеш ли одмах да наставиш за Ваљево?” То је веома важан центар. Аустријанцима није пошло за руком да заузму Београд с речне стране и да изврше неопходне преласке. То је морало да се обави с леђа, тамо где су највећа упоришта на босанској граници. А Ваљево је представљало прву етапу... Тамо и кренусмо!

„Ваљево је веома леп градић од осам до десет хиљада становника, у брдима, са здравом климом, прилично модеран, има чак и електрично осветљење; седиште је среза, у њему се налази најмање пет великих касарни, као и прелепа гимназија, сада оспособљена за прихват рањеника. Становништво је имућно. Већином су то богати сељаци који се баве сточарством, а нарочито узгојем шљива. Годишње извезу сувих шљива и пекмеца у вредности од три милиона.¹

„Међутим, за нас у Ваљеву још увек није било посла. Представили су ме градским властима и поставили за првог хирурга у средској болници, која је пет година раније била реновирана по свим прописима. Све се налазило на једном спрату, добио сам добре просторије за операције и превијање, као и једну за рентген, а и пристојан смештај за болничарке и себе. Све смо испразнили, добро очистили...”

„Гамад?”

„Не, вашке се углавном стане у фугама дрвеног патоса, а ми смо имали гранитне подове... Једно време владао је непријатан мир. Све док Аустријанци 16. августа нису прешли Дрину код Шапца и кренули на Ваљево... Дошли су до Завлаке, на три сата од нас, све време чули су се топови...”

„Почели су да притичу рањеници, у великим транспортима који су најчешће стизали увече и ноћу; једном чак осам стотина истовремено. Најпре су их спуштали на сено у великим магацинима, сироте људе, неке на умору, друге већ мртве, сабијене на гомиле, јадно, као

¹ Аутор вероватно мисли на гулдене.

Сл. 1 – Станица у Ваљеву. Крајња станица ускотрачне железнице која се код Младеновца укључује у главни правац. На ранжирном делу десно виде се огромне количине сандука са муницијом; лево су џакови брашна и хране за војску.

стоку. Затим су их распоређивали у разне болнице и амбуланте; болесне одвојено, рањене према врсти повреда, колико је то било могуће. Три санитарска воза непрестано су развозила оне који су уопште били у стању да се транспортују.”

Одабирање и усмеравање рањеника било је поверено др Ван Тинховену, тада једином страном лекару. „Тешке случајеве за операцију” слао је на своје одељење, где су му асистирали сестра Де Хроте, три Српкиње и два студента, један медицине а други права. Вршио је осам до десет великих операција дневно. Само су најтежи пацијенти остајали у Ваљеву, они који нису могли да се даље транспортују. На хируршком одељењу, наиме, није било више од шездесет кревета. „А највише што сам ја”, каже доктор, „као једини добро опремљени хирург могао да учиним, било је да оперишем читав дан, често и до поноћи...”

Сл. 2 – Нови хируршки павиљон наше болнице у Ваљеву. Овде су биле собе за превијање, за операције и рентген, као и 33 кревета. Овде је била смештена наша амбуланта.

„Аустријанци су били присиљени на опште повлачење 21. августа захваљујући Моравској дивизији која је за 24 сата препешачила 67 километара. Био је то пораз који се претворио у потпуни дебакл. Међутим, аустријске трупе, углавном састављене од Хрвата, Мађара, Чеха и Пољака, током повлачења су на све стране уништавале, убијале, плачкале и скрнавиле жене и децу – стравично.”

Српски командант Дринске дивизије образовао је комисију у циљу истраге ових страхова. Шеф полиције ваљевског округа учествовао је у њеном раду, затим један аустријски лекар у српској служби, др Ван Тинховен, швајцарски инжењер Шмит са фотографом и неопходном пратњом. Стравичне слике зверстава, силовања, које је наш земљак прикупио, додатна су осуда ратног лудила.

Истрага се односила на подручје између Завлаке и Брезјака. Комисија је кренула аутомобилом кроз напа-

Сл. 3 – Комисија за истраживање злочина. Мајор аустријске војске оптужен за ова зверства стоји пред гомилом од 16 жртава повезаних конопцима. 1. мајор Јозеф Балцарик, припадник 16. пешадијског пука. 2. Др А. ван Тинховен. 3. Јулијус Шмит, швајцарски инжењер. 4. М. Краснојевић, начелник полиције. 5. Др Николајевић.

ћени крај. Народ у том подручју живи веома раштркано, већином у засеоцима од по неколико домаћинстава сврстаних око крчме или око куће локалног свештеника.

Убрзо су наишли на лешеве шеснаест људи повезаних конопцима, сви су били устрелени три до четири пута, сломљених руку и ногу, смрсканих лобања. Заробљен је један аустријски мајор кога је народ посебно кривио за зверства његових трупа. Комисија га је саслушала, радило се о мајору Јозефу Балцарику¹. Одвели су га до ливаде где су били наслагани лешеве старца, жена и деце убијених кундацима и бајонетима, нејачи одсечених руку или још ужасније искасапљених. Мајор је порицао кривицу. Али, када су га касније спроводили у Главни штаб, док је српски мајор седео у запрежном во-

¹ *Josef Balzarick.*

Сл. 4 – 1. Мушкарац, стар 60 година, сломљене обе ноге и прострељен са 6 метака, два убода од бајонета у грудима. 2. Млада девојка, 19 година, сломљена рука и нога, смрскана лобања, види се огромна рана на глави. Као знак предаје носила је белу траку око десне руке. 3. Мушкарац, стар 65 година. Више пута прободен и прострељен. Види се огромна рана изнад леве кључне кости.

зилу а он као обичан војник крај кочијаша, искористио је прилику да се отрује цијанкалом.

На једном другом месту комисија је нашла лешеве четворо убијених. Верни пас, још увек на узици коју је његов господар држао у укоченој шапи, био је преполућен. Из једне свежје хумке ископали су пет тела, два без рана, која су остављала утисак да су жива закопана.

Нешто даље, на гомили су пронашли 60 до 70 лешева деце, спаљених у школи. Комисија је видела још много сличних страхова.

Касније је у Србију дошао Р. А. Рајс, професор Универзитета у Лозани, да би обавио подробнију истрагу о овим страховтама. У својој публикацији (*R. A. Reiss*,

Сл. 5 – Старе жене, обнажене и након силовања убијене убодима бајонета или сабљом; одсечене дојке.

Comment les Austro Hongrois ont fait la guerre en Serbie. (Librairie Armand Cohn, Paris) он број жртава између два месеца и деведесет и две године старости процењује на 3.000 до 4.000. Оно што професор Рајс описује превазилази сваку познату бестијалност.

„Инжењер Шмит је недељама био у шоку, а када сам га касније посетио, његова супруга ми је рекла да јој је муж потпуно пометен. Скоро да не спава, а ноћу му се стално привиђају мртви и унакажени.

„Међутим”, наставља др Ван Тинховен, „касније је аустријска војна управа изрекла веома строге казне кривцима за ова злодела.” – „Треба додати да је у читавом крају било уништено све што је становништво поседовало. Поломљени су кревети, столови, столице, пећи, машине за шивење; домаће животиње које се нису могле поклати или одвести, често су биле подједнако окрутно убијане или унакажене. Да је у питању била освета због

Сл. 6 – Млада девојка, 16 година, убијена убодима бајонета или сабљом, смрскане вилице; са десне руке јој је одсечен велики комад меса.

пораза показало се из натписа по довращима, срочених на српском језику. Један такав приметио сам на потпуно испражњеној кући једног свештеника у којој чак ниједан лист у библиотеци нису оставили читав: „Лепа успомена на казнену експедицију аустријске војске. – 15. август. Србија разорена. Живела аустријска војска!” На згариштима разорених и спаљених кућа ту и тамо лежали су портрети краља и престолонаследника ископаних очију. Осим тога, испоставило се да су војници преко границе повели већи број жена чији су мужеви били убијени. Иначе, и преко границе, дакле на њиховом подручју, поступали су са великом окрутношћу. Утврђено је да је жене и децу тамошњих Срба који су дезертирали у своју некадашњу отаџбину полиција вешала без икаквог суђења.

„Те прве ноћи наша комисија је колима требало да стигне у Главни штаб војске. Било је касно, а приликом

Сл. 7 – Кућа у којој је све било поразбијано; у једној соби 25 особа, углавном мушкараца, међу њима и један војник, убијени хиџмама и угодима бајонета.

преласка једног моста пробушила нам се гума. Морали смо да наставимо пешице кроз ноћ. Пуцало је и с лева и с десна, све време смо видели пламене искре. Ишли смо посред бојног поља, крај лешева војника, коњских трупла, кроз језовити смрад, јер био је август и труљење је брзо наступало. Све дрвеће било је разнето, изрешетане краве лежале су унаоколо; земља је била разрована од удара граната и посута чаурама.

„Коначно пронађосмо логор генерала Штурма, заповедника Другог корпуса. Било је пола један после поноћи. У једној сеоској кући прилично бројно друштво официра и лекара седело је уз светлост свећа за дугим столом и пило вино. Било је ту доста познатих из претходних ратова. Дочекаше нас, дакле, уз поклике. Пошто смо се мало провеселили, повели су нас до наших конака: хрпе сена на тавану штале, где смо дивно спавали под коњском ћебади са пресавијеним капутима као уз-

Сл. 8 – Главни штаб генерала Штурма. Горе на отвореном тавану, иза ограда, изврсно смо спавали на сену. 1. Др Попонђ, пуковник српске санитетске службе. 2. Заробљени војни лекар.

глављем јер смо били мртви уморни. Ипак смо се још једно време смејали причама аустријског лекара Попонђа¹ кога су довели као заробљеника с оне стране границе. Када је његова војска требало да пређе преко Дрине – испричао је он – једна чета је предвече дошла до ивице неке шуме. Заповедник је био веома нервозан. Чуо је неки шум и сви су полегали на трбухе јер – рекао је он – ено их тамо, Срби! Следећег јутра се испоставило да је и то била аустријска чета и да су здушно пуцали једни на друге.

„Један српски официр испричао је о изненађењу једне српске чете која је заробила тридесет Аустријанаца, да би се по повратку у штаб испоставило да се тај број попео на осамдесет и шест. Јер све време се кроз кукурузишта чуло како они заостали узвикују ‘чекајте, хоћемо и ми’.

¹ Аутор га наводи као *Popontsj*.

Следећег дана наставили смо експедицију кроз нове и нове страхоте. Међутим, увече ми је позлило. Изгледа да сам се прејео јабука и шљива. Спопао ме је гадан пролив у запрези којом смо се од поднева до четири после поноћи враћали у Ваљево. Недељу дана сам одболовао у кревету...”

СРБИЈА И ХОЛАНДИЈА

или о историјским сусретањима
средишњег Балкана и Низоземља

*Србија поседује ствару уметности, ствару књижевности
и у својим народним песмама, најчешће на меланхоличан
начин, опева своје некадашње јунаке. Те песме и
мелодије које сневају о ослобођењу, лепе су и ситне.
Певане с вечери, уз звуке једноструној инструментта,
оне продиру дубоко у душу.*

Аријус ван Тинховен

Када је далеке 1904. године тада већ угледна Српска књижевна задруга објавила путописе Е. де Амичиса под насловом *Холандска*, мало ко у Србији је разумео такав избор уредништва ове издавачке куће. Међутим, само неупућенима могло је да изгледа да је ова књига неким случајем залутала међу раније публиковане наслове који су доносили описе и повести великих европских држава.

Иако наизглед исувише културолошки, историјски и религијски различите, Србија и Холандија представљају две значајне старе европске регије које пажљивијим проматрањем откривају везе које су зачете још крајем средњовековног раздобља. У почетку засноване на знатигељи појединаца, те везе прерастале су у постепено боље упознавање земље, њених природних одлика, али и у узбудљиво разоткривање богате прошлости другог народа, његових културолошких особености, језичких карактери-

стика, обичаја. И како су погледи истраживача, дипломата, картографа и путописаца са севера били све чешће усмеравани према пределима средишњег Балкана, тако су се пред њиховим очима указивале заједничке црте, сличне историјске матрице, препознатљиве карактеристике свести о припадности малобројном народу окруженом моћним и вековним царствима, обема нацијама својствени пркос, слободољубље, тежња обнови или успостављању сопствене државе.

Први путници, посланици и путописци потекли из Низоземља који су, попут Јоса ван Хистелеа (чије је путовање на исток отпочело 1481. а окончало се 1485. године) или Корнелијуса Дуплицијуса де Схепера који је прошао средишњим Балканом између 1533. и 1534. године на путу за Истанбул где је требало да буде амбасадор цара Фердинанда I Хабзбурга, говоре о својој потресености судбином локалног словенског живља које се, како су запажали, невиђено злопати под османском управом и које сваког путника са запада, поред осталог, доживљава и као потенцијалног избавитеља.¹ Иако шутири, ови записи представљају драгоцене изворе за уочавање и разумевање историјских процеса који су се одвијали у раздобљу после слома српске средњовековне државе. И док су неки путописци знатно жељено посматрали пределе средишњег Балкана којима су се кретали, дотле су други, попут Охира ван Бусбекеа, који је сећања на своје путовање у Истамбул и боравак на двору Сулејмана Величанственог у периоду између 1554. и 1562. године овековечио у писмима која су под насловом *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum* објављена у Антверпену 1581, локално становништво, а посебно жене у њиховим живописним ношњама, доживљавали као отело-

¹ Сви на које смо данас наишли храбрили су нас и прећућито прекоревали молећи да их ослободимо; међу њима се нашао један који је рекао да зна да ћемо ми доћи да их избавимо ројства, уверавајући нас да ако будемо дошли са таквом намером, сваки од њих ће убити по десеторицу Турака, записао је 4. августа 1533. године Де Схепер.

творења ликова из античких митова попут Клитемнестре или Хекубе. Ренесансно образовани хуманиста Бусбеке оставио је највреднији запис о средишњем Балкану писан холандским језиком настао у XVI веку. Не мању вредност имају и белешке низоземског посланика на двору у Истанбулу, Корнелиса Хаге, настале између 1612. и 1615. године, који у њима сведочи о више значајних догађаја о којима је слушао на двору османских владара. Јустус Колијер, низоземски посланик на Порти, бележи 1688. године изузетно срдачан дочек и добродошлицу која му је од стране локалног становништва приређена у Београду кога описује као главни град европског дела Османског царства.

Опчињеност богатством предела, необичним језиком, колоритом ношњи и обичајима присутна је и код низоземских путописаца и дипломата који путују средишњим Балканом и током XVIII века. Истовремено, они бележе и знатижељу локалног становништва које долази у сусрет са намерницима са европског запада. Обојана радозналост, отвореност, али и повремено неразумевање и незнање преплићу се у записима који настају у дужем временском раздобљу. За путнике потекле из низоземских регија средишњи Балкан представљао је предворје Оријента, а Београд његове вратнице. Био је то међупростор који је раздвајао хришћанску Европу од исламске Азије. Место сусрета двеју религија и цивилизација, као и културолошка и језичка испреплетеност, чинили су да у очима низоземских путописаца ови предели подједнако зраче и плене богатством природе, антрополошким карактеристикама и раскошћу обичаја, одеће и призора. Истовремено, свест о некадашњој моћи средњовековних хришћанских балканских држава, пре свих српске, будила је у њима осећај солидарности са потомцима оних који су деценијама пружали отпор надирућем Османском царству. Стање у којем су поједини од њих затицали средишњи Балкан неретко је изазивало сету, али и неразумевање новог начина живота, разлога за прихватање оријенталних обичаја и општег сиромаштва које је доминирало тим регијама.

XIX век у виђењима средишњег Балкана и Низоземља доноси видне промене. Српска револуција и успешна ослободилачка борба која је довела до обнове националне државе утицала је на далеко веће и озбиљније интересовање јавности и научника који су деловали на подручју Низоземља. Тако Николас Готфрид ван Кемпен 1837. године, поред осталог, говори о Ђеле-кули коју „сваки пријатељ слободе и напретка човечанства види као почасни стуб подигнут на уласку у домовину тих племенитих људи”. Дивећи се српским средњовековним јунацима попут Милоша Обилића, Ван Кампен их пореди са Карађорђем коме приписује „чудесну храброст”. Интересовање за немирне и слободољубиве балканске просторе показују и Питер Боса, Август фон Дане ван Варик, Роберт ван Зајлен ван Нејевелт, Питер Рулоф Бос, Кристијан Шулер тот Персем, Хендрик Волфганг ван дер Меј и други. Овај последњи је 1885. године објавио текст *Српски еј* којим је желео да скрене пажњу културне јавности на величину и виталност до тада потпуно непознате словенске културе. Поредећи Србе као словенски и Холанђане као народ германског порекла, он истиче мноштво разлика између два народа, али и наглашава како код Словена на површину избија заједничтво. За њих говори како су мирољубиви попут старијих Грка како воле слободу и како код њих доминира осећај за заједницу. Срби су, наставља Ван дер Меј, боље од других племена сачували основне карактеристике првобитне словенске расе. Ако се икада оствари могућности једне словенске културе најпоређе са германском, онда је њена клица сигурно у српском елементу ... Може, дакле, бити корисно подсетићи Западну Европу да унутар њеној видокрућа поред романске и германске постоји и словенска цивилизација, чије порекло треба тражити у српском еју: што ће рећи, у старосрпском духу слободе и независности који, ослобођен турској јарма, неће бити ни германску доминацију.²

² Преузето из: Јелица Новаковић-Лошушина, *Срби и југоисточна Европа у низоземским изворима до 1918*, Београд 1999, стр. 141

Први светски рат увео је Србију у сферу до тада највећег интересовања јавности у Низоземљу. Чињеница да се једна мала и заостала балканска краљевина нашла у рату са моћним Аустроугарским царством поново је пробудила изразе солидарности и саосећања са њеним становништвом. У великом броју публикација које су настале у том периоду својим значајем и аутентичношћу издвајају се дневничке белешке Аријуса ван Тинховена објављене 1915. године под насловом *Страховите рата у Србији*. Овај ратни хирург борао је у Србији и током балканских ратова, да би се почетком лета 1914. године поново нашао на овим просторима. Заједно са својим колегама лекарима он је остао у чувеној ваљевској ратној болници у којој је радио као руководилац одељења за хирургију. Бележећи дешавања на балканском фронту, овај непосредни сведок великих борби и победа у биткама на Церу и Колубари, први је, знатно пре Арчибалда Рајса, светској јавности указао на све страхоте рата у Србији, као и на нехумано поступање припадника аустроугарских трупа и окрутности које су у том раздобљу почињене над цивилним становништвом. Налазећи се на страни нападнутог народа, Ван Тинховен истиче како то *није народ дивљака и злочинаца, каквим је аустријска штампа покушавала да га прикаже, већ је то народ земљорадника којима је највећа жеља да буду остављени на миру. Народ, иакође, са идеалима, са илузијом да ће обновити велико српско царство из XIV века*. Делујући у самом средишту ратних збивања и страхаота, Ван Тинховен је ускоро постао и члан међународне комисије за истраживање ратних злочина које су аустроугарске трупе починиле над цивилним становништвом, а коју је основао командант Дринске дивизије. Свој боравак у Србији Ван Тинховен окончао је у фебруару 1915. године када се због опоравка од пегавог тифуса вратио у Холандију. Током више од пола године боравак на балканском фронту он је значајно допринео раду ваљевске ратне болнице, али је и први упознао ширу европску јавност са дешавањима на овим просторима, као и са истинским карактером ра-

та и његовим страхотама. Хуманост која је показана у једном од најтежих периода нововековне српске историје сврстава га у светле ликове који су оставили неизбрисиви траг у свести овдашњег становништва. Лекар-хуманиста, Ван Тинховен представљао је једног од најплеменитијих пријатеља Срба и истрајног бранитеља исправности њиховог отпора и борбе за очување независности српске државе. Боравак Аријуса ван Тинховена и групе холандских лекара које је он довео у хуману мисију у Србију током 1914. и 1915. године јесте, можда, и најупечатљивији и најјаснији пример како се два географски удаљена народа могу разумети и како културолошке, историјске и религијске баријере могу да устукну пред хуманошћу и свешћу о потреби заједничке борбе за мир.

Налазећи се на различитим рубовима Старог континента, Срби и Холанђани показали су током минулих столећа необичну упорност у међусобном упознавању, разумевању и приближавању, Иако су постојали периоди када су међусобни односи били дистанцирани и испуњени несаслагасјем, ова два мала европска народа настављају да заједнички граде будућност континента коме припадају и чију судбину деле вековима.

Објављивање дневничких белешки Аријуса ван Тинховена, управо на 90. годишњицу њиховог првог изласка из штампе далеке 1915. године, први пут на језику народа о коме сведоче, представља племенит подухват са циљем даљег зближавања припадника два народа и учвршћивања трајних пријатељских односа Србије и Холандије.

Дејан Ристић